

2 Мархель, У. Адэля з Усроні / У. Мархель // Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў : у 2 т. Т. 2: Новая літаратура : другая палова XVIII – XIX стагоддзе / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы; навук. рэд. тома У. І. Мархель, В. А. Чамярыцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – 582 с.

3 Краю мой – Нёман. Гродзеншчына літаратурная паэзія, проза, крытычныя артыкулы / уклад. Д. Бічэль-Загнетаевай. – Мінск : Мастацкая літаратура, 1986. – 300 с.

4 Мальдзіс, А. Тры месяцы пошукаў, знаходак і сустрэч / А. Мальдзіс // Полымя. – 1973. – № 7. – С. 202–240.

5 Багдановіч, М. Поўны збор твораў : у 3 т. / М. Багдановіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992–1995. – Т. 2: Мастацкая проза, пераклады, літаратурныя артыкулы, чарнавыя накіды. – 1993. – 600 с.

6 Цётка. Вершы і аповяданні / Цётка. – Мінск : Юнацтва, 1990. – 108 с.

7 Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала; рэд. М. Мушыньскі. – Мінск : Маст. літ., 1997. – Т. 3: Вершы, пераклады 1911–1914. – 344 с.

8 Купала, Я. Поўны збор твораў : у 9 т. / Я. Купала; рэд. В. Рагойша. – Мінск : Маст. літ., 1996. – Т. 2: Вершы, пераклады 1908–1910. – 344 с.

УДК 821.162.1-31*Э.Ажэшка

Ю. А. АРЭШКА

(г. Гомель, ГДУ імя Ф. Скарыны)

ПРАБЛЕМА ЭМАНСІПАЦЫІ ЖАНЧЫНЫ НА ПРЫКЛАДЗЕ РАМАНА Э. АЖЭШКІ “МАРТА”

У артыкуле прааналізаваны раман Э. Ажэшкі “Марта”, на прыкладзе якога асэнсавана актуальнае пытанне жаночай эмансіпацыі. Выяўлена сацыяльная абмежаванасць галоўнай гераіні Марты, вобразам якой Э. Ажэшкай даказваецца тое, што жанчына XIX ст. ужо павінна быць сапраўднай гаспадыняй свайго лёсу. Сцвярджаецца абавязковасць жаночай адукацыі і самастойнай працоўнай дзейнасці.

Для XIX ст. у Беларусі характэрны сур’ёзныя змены ў дачыненні да статусу жанчыны ў грамадстве. Пераломным момантам у дадзенай сітуацыі стала паўстанне 1863 года. Бачанне жаночага пытання вельмі ярка адлюстравана і ў творчасці пісьменніцы, грамадскай дзяячкі Элізы Ажэшкі. Яна першай у польскай і беларускай літаратуры ўзняла актуальнае для таго часу пытанне жаночай эмансіпацыі. Дарэчы, менавіта XIX ст. даследчыкі даволі часта называюць эпохай эмансіпацыі жанчыны. Эліза Ажэшка не магла не адгукнуцца на гэтую праблему і прысвяціла яе асэнсаванню шэраг сваіх твораў. У іх яна стварала вобразы гераінь, якіх надзяляла прагрэсіўным і феміністычным характарам, здольным да свядомага выбару, прыняцця адказнасці і працы.

У артыкуле “Эліза Ажэшка: жанчына vs жанчыны?” Мікалаем Хмяльніцкім сцвярджаецца: “Вядомую пісьменніцу, ураджэнку беларуска-польскага пагранічча, вельмі хвалілі лёс жанчыны ў сучасным ёй свеце, пытанні яе незалежнасці і самадастатковасці, пра што сведчаць <...> шматлікія мастацкія творы, адной з галоўных тэм у якіх з’яўляецца сцвярджанне чалавечай і грамадзянскай годнасці жанчыны, яе барацьба за права заняць сваё, годнае месца ў жыцці тагачаснага грамадства” [1, с. 103].

Для Элізы Ажэшкі эмансіпацыя жанчын была не проста працэсам надзялення жанчын уладай. Яна азначала непрыманне мужчынскага панавання як неаспрэчнага факту. Разуменне эмансіпацыі палкай пазітывісткі Ажэшкі з’яўлялася часткай вялікага праекта вызвалення і ўмацавання грамадства ў цэлым. Пісьменніца сцвярджае, што эмансіпацыя жанчын бярэ свой пачатак з ідэі, якая з’яўляецца агульнай для ўсіх чалавечых істот – пазбаўлення ад любога ярма, вызвалення ад любога зневажальнага прыгнёту.

Адным з напрамкаў творчасці Элізы Ажэшкі з'яўляецца барацьба за палітычнае і сацыяльнае раўнапраўе жанчыны. Валянціна Гапава сцвярджала, што “гістарычны ход падзей у Польшчы абумовіў характар гэтай барацьбы. Палітычныя рэпрэсіі, высылка і смерць дзясяткаў тысяч мужчын пасля паўстання змянілі становішча жанчын. Застаўшыся без мужоў і сыноў, яны засталіся таксама без права на хлеб, на працу, на адукацыю” [2, с. 83]. Змяніць характар выхавання жанчыны, падрыхтаваць яе да працы, зрабіць яе паўнацэнным грамадзянінам краіны – асноўная мэта напісання рамана “Марта” для пісьменніцы.

Эліза Ажэшка ў 1873 г. адзначыла ў сваім праграмным памфлеце “Некалькі слоў пра жанчын”: “Jedną z najpospoliciej roztrząsanych w wieku naszym idei jest tak zwana idea emancypacji kobiet. Komuż choćby raz nie zdarzyło się widzieć starej piastunki otoczonej słuchającymi ją dziećmi i powtarzającej im tę odwieczną bajkę: „Chodziła czapla na wysokich nogach po desce, czy mówić jeszcze?” Dzieci słuchają i daremnie wyczekują dalszego ciągu historii tego ptaka, co to według bajkopisarza trochę ślepy, trochę krzywy, daremnie sądzą, że opowiadanie piastunki uniesie w końcu czaplę sponad tej deski, po której ona tak długo chodzi, i w szerokim locie skrzydła jej rozwinie; daremnie słuchają i czekają, czapla chodzi i chodzi, w orlicę się nie zmienia i jednostajnym ruchem swoich wysokich nóg, co po desce kroczą, usypia tych, którzy się od niej szerokiego spodziewali lotu.

Sprawa emancypacji kobiet odgrywa w ludzkości rolę podobną tej, jaką ma bajka o czapli w drobnych kółkach dziecięcych, otaczających piastunki” [3].

Тэма эмансipaцыі жанчын яскрава раскрываецца ў рамане “Марта” на прыкладзе галоўнай гераіні твора. Яна выяўляецца як страсны пратэст самой аўтаркі супраць рабства жанчыны ў капіталістычным свеце.

Гэтая думка адзначаецца і ў артыкуле “Эліза Ажэшка: жанчына vs жанчыны?»: “«Марта» задумвалася Элізай Ажэшка як своеасаблівы «маніфест эмансipaцыі»: у рамане галоўным дзейным персанажам выступае жанчына-працаўніца, а не традыцыйныя для літаратуры Еўропы вобразы-лялькі з арыстакратычнага салона. У гэтым творы пісьменніца ўзнімае праблему жаночай працы, жорсткай эксплуатацыі жанчыны ў буржуазным грамадстве. Такім чынам, бытавыя і маральна-этычныя пытанні жыцця жанчыны пісьменніца часта падавала на шырокім сацыяльным фоне, з выразным псіхалагічным акцэнтам. Увядзенне тэмы жанчыны спрыяла пашырэнню тэматыкі і праблематыкі ў творчасці Элізы Ажэшкі, дэмакратызацыі яе светапогляду і тагачаснай літаратуры ў цэлым, сцвярджанню гуманістычных прыярытэтаў, актывізавала зварот да ідэі нацыянальна-класавай кансалідацыі ўсіх прагрэсіўных колаў грамадства” [1, с. 103].

– Жизнь женщины – это вечно пылающее пламя любви, – говорят одни.

– Жизнь женщины – в самоотречении, – твердят другие.

– Жизнь женщины – в материнстве, – восклицают третьи.

– Жизнь женщины – игра, – шутят некоторые.

– Добродетель женщины – её слепая вера, – хором соглашаются все.

Женщины веруют слепо; они любят, жертвуют собой, растят детей, развлекаются... следовательно, делают всё, чего от них требует общество, и всё же на них посматривают как-то косо и время от времени бросают им не то упрёк, не то предостережение” [4, с. 29]. Стэрэатыпнымі думкамі грамадства XIX ст. пачынае раман “Марта” Эліза Ажэшка.

У рамане раскрываецца трагічная гісторыя Марты Свіцкай, якая засталася пасля смерці мужа-чыноўніка з маленькай дачкой Яняй на руках без усялякіх сродкаў існавання. На рынку працы яе пазіцыя аказваецца загадзя пройгрышной: перавага аддаецца мужчынам і іншаземкам. Да таго ж Марта не мае ніякіх навыкаў працы. Выхаваная ў шляхецкай сядзібе, яна трохі грае на музычных інструментах, крыху гаворыць па-французску, ледзь-ледзь малое, трохі шые. Марта адчайна шукае працу, паступова зніжаючы планку сваіх амбіцый: спачатку яна прэтэндуе на месца настаўніцы, потым ужо марыць заняць вакансію швачкі ў майстэрні. Швейная майстэрня – прыклад экстрэмальнай капіталістычнай эксплуатацыі, найцяжэйшай працы ў жахлівых умовах, у атмасферы прыніжэння за нікчэмныя грошы. Што

акрамя гэтага можа прапанаваць жанчыне грамадства? Толькі ролю ўтрыманкі або зрэдку – жабрацкую падачку. Рэалістычная, паглыбленая карціна гэтай бязвыхаднай сітуацыі значна выходзіць за межы аўтарскага закліку аб падрыхтоўцы жанчыны да будучага жыцця.

Асоба Марты прасякнута шчырым пратэстам супраць буржуазнага ладу, пры якім немінучымі з’яўляюцца агульнае зьбядненне, голад і беспрацоўе. Высакародная, мужная і чыстая Марта праходзіць жаклівы шлях ад пошукаў месца працы да расчаравання і адчаю.

Ужо на пачатку рамана перад намі паўстае “молодая, очень бледная женщина в трауре” [4, с. 31], якая вымушана зрабіць першы крок у новае жыццё ў якасці ўдавы. Эліза Ажэшка піша: “Теперь она совсем одинока, брошена на произвол судьбы и может рассчитывать лишь на собственные силы. С ней осталось это маленькое, слабое существо, которое у неё одной может искать утешения, только от неё ждать ласки, существо, которое она должна своим трудом покормить” [4, с. 36].

З пачаткам пошукаў працы, каб пракарміць хаця б Яню, Марта сутыкаецца з сацыяльнымі супярэчнасцямі і праблемамі. Кожны працадаўца быццам адкрывае вочы на свет галоўнай гераіні. Людвіка Жмінская, да якой Марта прыйшла ўладкоўвацца настаўніцай, кажа: “В нашем обществе обеспечить себе существование и оградить себя от больших страданий и нужды может лишь та женщина, которая в совершенстве владеет какой-либо специальностью или обладает подлинным талантом и энергией” [4, с. 62]. У гэты ж момант супрацьлегламу полу даступнай становіцца любая праца нават без адукацыі, бо, па словах Жмінскай, мужчына – “глава семьи, отец” [4, с. 63].

Эліза Ажэшка звяртае ўвагу на сацыяльнае прыніжэнне гераіні. З вышэй сказанага бачна, што мэта пісьменніцы ў рамане – падтурхнуць жанчыну, якая (страціўшы мужа) засталася без права на працу, на сумленны заробак, на адукацыю, да актыўных дзеянняў, да змены лёсу. Для аўтаркі змяніць характар выхавання жанчыны, падрыхтаваць яе да працоўнай дзейнасці – асноўны сэнс творчасці гэтага перыяду.

Па перакананні Элізы Ажэшкі, жанчыны павінны навучацца “ўсяму”. Валянціна Гапава ў артыкуле “Каралева жывога слова і горкай праўды” цытуе пісьменніцу: “Чаму вучацца жанчыны, усяму, што можа з жанчыны зрабіць сумленнага, прыстойнага і разумнага чалавека, нарэшце, усяму, на чым павінен грунтавацца яе будучы маральны і матэрыяльны побыт. І адзіным абмежаваннем, адзіным правілам ў гэтым выпадку могуць быць толькі асабістыя здольнасці і імкненні або выключна патрэбы, якія вынікаюць са становішча і вызначанага шляху жанчыны, якая атрымлівае адукацыю” [5, с. 290].

Марце ўсё ж пашчасціла хутка ўладкавацца на працу настаўніцай французскай мовы. Аднак пасля некалькіх заняткаў галоўная гераіня робіць выснову, што не можа быць добрым настаўнікам для дачкі Марыі Рудзінскай, бо лічыць, што пераацаніла свае здольнасці: “Мне сказали, что я могу преподавать только французский язык, и я считала свои знания достаточными, так как говорю по-французски бегло и правильно. Но теперь я убедилась, что хорошо говорить – это ещё не значит по-настоящему знать язык. Я никогда не изучала его основательно, а то немногое, что знала в детстве, забыла” [4, с. 83].

З гэтага ўрыўка бачна, што жанчына не можа годна ўладкавацца, тым больш без адукацыі, якую грамадства жанчынам не забяспечвала. Марта была вымушана ўзяць справу ў свае рукі. Кожны дзень для жанчыны пачынаўся і заканчваўся надзеяй. “Нужда и необходимость работать застигли меня врасплох. Я оказалась безоружной в борьбе с нуждой и неподготовленной к работе... Всё моё прошлое было блаженством, я знала только любовь и развлечения... Оно не научило меня ничему, и я беззащитна против бурь и одиночества” [4, с. 102], – разумела Марта.

Пра неабходнасць адукацыі кажа і гаспадыня крамы Эвеліна, знаёмая пані Рудзінскай, якая вызвалася дапамагчы з працай Марце. Эвеліна адмаўляе Марце са словамі: “Женщины, моя дорогая, пока ещё не так воспитаны, чтобы справляться с трудными обязанностями, с деспотизмом цифр и требованиями самой разнообразной публики, которая у нас покупает” [4, с. 113].

Эліза Ажэшка раскрывае праблему жаночай неадукаванасці і беспрацоўя і на прыкладзе вобраза Эмількі (сястры Клары, якая працуе ў пані Н. у швачнай майстэрні). “Как-то так вышло, что хоть она и красивая, и образование получила, а замуж не вышла. <...> Эмилька – балованная, она знала только балы и наряды, и ей не хотелось работать, да к тому же всё это её образование не дало ей ни рук, ни головы” [4, с. 125], – кажа пра сястру Клара. Эмілька, як і Марта, доўгі час шукала працу і бачыла толькі тое ж самае сацыяльнае прыніжэнне жаночага полу.

Дзякуючы знаёмству з Кларай Марта атрымлівае месца працы ў майстэрні Швейц. Гаспадыня майстэрні – тыповы вобраз буржуазнага прадпрымальніка, якая выціскае са сваіх працоўных пот і кроў. Ханжаскі-крывадушная, яна бязлітасна эксплуатае работніц, нажываецца за кошт іх таннай працы. Адна з працаўніц майстэрні кажа: “Я не знаю, что значит слово эксплуатировать, но мне кажется, что если пани Швейц обижают бедных женщин, в этом вина не только её, но и других” [4, с. 14]. У гэтых словах гучыць прамое абвінавачванне буржуазнага ладу. Дарэчы, Марта была вымушана звольніцца з майстэрні па прычыне сапсаванай рэпутацыі: яе бачылі разам з Олесем, за якім усталявалася слава “покорителя женских сердец и губителя женской чести” [4, с. 186].

Але яшчэ падчас працы Марта разумела, што выжыць за тыя грошы, якія прапанавала жанчынам пані Швейц, немагчыма. Таму галоўная гераіня спрабуе ўладкавацца перакладчыцай. У сучасным Элізе Ажэшцы свеце адзінокая жанчына, каб выжыць, павінна працаваць і атрымліваць адукацыю адначасова. “Если она станет хорошей переводчицей, будет везде иметь работу, и если такая огромная сумма, как шестьсот золотых, ещё не раз будет ею заработана, она пригласит учителей иностранных языков и рисования, будет учиться, да, будет учиться день и ночь без отдыха, с упорством и терпением... ибо так должна трудиться женщина – завоевывать себе место в жизни шаг за шагом, собственными силами” [4, с. 151], – разважае Марта. Эліза Ажэшка зноў імкнецца знайсці адказ на пытанне: “Чаму жанчына не можа атрымаць адукацыю нароўні з мужчынамі адразу?” Таму што законы XIX стагоддзя “говорят мужчине: «Ты будешь учиться, работать, добывать и наслаждаться», а женщине: «Ты будешь игрушкой для развлечения мужчин!»” [4, с. 174].

У тагачасным грамадстве панавала думка, якую агучвае Караліна ў размове з Мартай: “Посмотри на мужчин. Каждый из них сам себе хозяин, и к нему не нужно приписывать какую-нибудь цифру для того, чтобы он перестал быть нулём. А женщина – нуль, если с ней рядом не стоит мужчина” [4, с. 178]. Менавіта ад вышэй адзначаных выказванняў і ствараецца стэрэатыпнае мысленне, якое імкнулася выкараніць Эліза Ажэшка.

Напрыканцы рамана мы бачым, як памянліся адносіны Марты да міласціні. Калі першапачаткова гонар і выхаванне не дазвалялі ёй браць “падачкі”, то пазней Марта, наадварот, імкнулася атрымаць іх: “Несколько месяцев назад Марта застонала от боли и стыда, получив подачку, а теперь она сожалела, что не получила её!” [4, с. 200].

Жыццё гераіні рамана “Марта” заканчваецца трагічна. У поўным адчаі, імкнучыся выпратаваць ад смерці хворае дзіцяці, Марта падымае трохрублёвую паперку, якая выпала з кашалька багатага пана. За Мартай гоняцца, і яна кідаецца пад амнібус: “Колесо огромного омнибуса раздавило грудь Марты. Жизнь покинула её. Лицо, оставшееся нетронутым, смотрело стеклянными глазами в звёздное небо” [4, с. 228]. Такі зусім не ідылічны фінал гэтага твора, які выкрывае несправядлівасць і беззаконне, што пануюць у капіталістычным свеце.

Менавіта ганарлівасць загубіла Марту разам з дачкой. Гераіня ведала, што ёсць начлежкі і сталовыя для маючых патрэбу, але яна была занадта высакароднай для гэтага. Манастыры і іншыя божыя мясціны заўсёды даюць прытулак – Марта з дачкой магла б знайсці і там прытулак. Была надзея і на заступніцтва закаханага мужчыны, які мог бы зрабіць усё, каб Яня ні ў чым не мела патрэбы. Аднак Марта абрала шлях гібелі замест барацьбы.

У тагачасным грамадстве, як паказвае аўтар, жанчына мела пэўныя абмежаванні. Нягледзячы на ўсе хібы гераіні, грамадства з’яўлялася першачарговай перашкодай для яе

існавання. Па словах Валянціны Гапавай: “Голад, бяднота, а потым гібель Марты, якая не ўмела і не мела права зарабіць хлеба для сябе і для дзіцяці, былі праўдзівымі малюнкамі жыцця жанчыны ва ўмовах капіталістычнай рэчаіснасці, пратэстам пісьменніцы супраць несправядлівага грамадскага ладу” [2, с. 85]. Можна зрабіць выснову, што праблема, якая была ўзнята і раскрыта Элізай Ажэшка ў рамане “Марта”, з’яўляецца адной з самых значных тэм літаратуры канца XIX ст. Вобраз Марты выклікае ў жанчын амбіцыі, жаданне быць незалежнай. Эліза Ажэшка напрыканцы XIX – пачатку XX ст. вызначыла характар жаночага руху на землях сучаснай Беларусі. Вобраз Марты можна лічыць першай жанчынай-эмансіпаткай у творчасці Элізы Ажэшкі.

Спіс літаратуры

- 1 Эліза Ажэшка: жанчына vs жанчыны? : [артыкулы] // Маладосць. – 2016. – № 5. – С. 103–113.
- 2 Гапава, В. І. Эліза Ажэшка : жыццё і творчасць / В. І. Гапава. – Мінск : Беларусь, 1969. – 232 с.
- 3 Orzeszkowa, E. Kilka słów o kobietach. / E. Orzeszkowa. – Рэжым доступу : https://www.e-reading.life/bookreader.php/1034900/Orzeszkowa_-_Kilka_s&%23322;&%23243;w_o_kobietach.html. – Дата доступу : 28.11.2020.
- 4 Ожешко, Э. Марта / Э. Ожешко. – М. : Государственное издательство художественной литературы, 1953. – 540 с.
- 5 Гапова, В. “Королева живого слова и горестной правды” : [Элиза Ожешко] / В. Гапова // Женщины на краю Европы / Европейский гуманитарный университет; ред. Е. Гапова. – Минск : ЕГУ, 2003. – С. 283–294.

УДК 82-1/-9:82.02

А. Л. БАТУРЫНА
(г. Гомель, БелДУТ)

СІМВОЛІКА ГОР У ЛІТАРАТУРЫ РАМАНТЫЗМУ (НА МАТЭРЫЯЛЕ ТВОРАЎ Я. ЧАЧОТА, Я. БАРИШЧЭЎСКАГА І НЯМЕЦКІХ РАМАНТЫКАЎ)

Вобраз гор у нямецкім рамантызме мае амбівалентны характар. Скіраванасць гор да неба актуалізуе яго пазітыўную напоўненасць, а падземныя горныя нетры атаясамліваюцца з цёмным д’ябальскім пачаткам. Горы разглядаюцца як сховішча прыродных таямніц, пазнанне якіх можа зрабіць чалавека шчаслівым і свабодным (Наваліс, Л. Уланд), аднак яны таксама могуць хаваць смяротную пагрозу (Л. Цік, Э. Т. А. Гофман). У творчасці беларускіх аўтараў Я. Чачота і Я. Барышчэўскага горы – гэта месца кантакту чалавека з іншасветам, іх вобраз пераважна станоўчы. Горы, дзе рэюць цені герояў былых часоў, яднаюць сучаснае і мінулае.

У мастацкім творы ролю элемента, вакол якога арганізуюцца асноўныя яго характарыстыкі, нярэдка выконвае прасторавая мадэль сусвету. Адкрыўшы для сябе фальклор, рамантыкі актуалізуюць архаічную свядомасць, якая ўспрымала прасторавыя аб’екты – горы, раку, возера, лес – у іх сімвалічным вымярэнні, і надаюць прыродным прасторавым аб’ектам сімвалічнае значэнне.

Адным з важных прасторавых элементаў ландшафту Германіі з’яўляюцца горы. Горы вабілі людзей сваёй прыгажосцю і таямнічасцю, хавалі незлічоныя багацці і адначасова пагражалі смяротнай небяспекай. Гэтым можна патлумачыць амбівалентны характар